

A DEMOKRATIKUS MAGATARTÁS

Irta: SZABÓ IMRE

A történelemben vannak időszakot záró és nyitó események. Időszakot zárt le a világháború kitörése és éppúgy új történelmi etappot nyitott a páriszkörűli békeszerződések érvénybelépte. A közbeeső néhány év, magának a világháborúnak romboló munkája, elképesztő volt; az elképzelésekből, szebb szándékokból, demokratikus hitből majdnem végzetes kiábrándulást idézett elő. Ezt a világháború utáni nyílt helyzetet fejezte ki világosan és kerekítette egészé a tekintélyi rendszer uralomrajutása, mintegy áttörve így a tojánhéjat, amely mögött már úgyszólván sejtettük az elkövetkezendőket.

Nehéz helyzete van azoknak a „félelem és előítéletek nélküli humanistáknak“, akiknek új eszmékkel és megállapításokkal kell felvázolniuk ebből a nemrégiben nyílt történelmi helyzetből induló kiutat, az egyre alakuló társadalom legközelebbi útját. Felelősségteljes dolog minden bizonynyal irányt, összefüggést keresni és mutatni a mai, eseményekben és furcsa helyzetekben olyan gazdag korban. Pedig hát ezt a feladatot nekik kell vállalniuk s a rájuk figyelő emberek sora velük együtt vergődik önkínzásszerű, kiméletlen vizsgálódásaikban. Mert ez a körültekintés kínos; a bomlást mutató jelenségek mindenütt előtűnnek s az adódó természetes feladat nem lehet más, mint először is társadalomkritikussá kell válniuk. Hiszen ez látszólag egyszerű, mert a hibás jelenségek, úgynevezett körtünetek hatalmas száma tarkítja életünket. Manapság nem olyan nehéz kritikussá lenni; ám hogy ez a bírálat termékeny legyen, egységet, okokat, összefüggéseket is mutasson, ahhoz még messze az út. A nagy szintézist várjuk, az egybefonódó magyarázatot, amit annál nehezebb ma megtalálni, mert általában félünk a jelenségek mélyébe nyúlni. Súlyos beteg körül lábujjhegyen járunk, rettegünk és reméljük, hogy egy felsőbb hatalom csak megsegít. Ez a szomorú beteg: a mai demokrácia.

Hálátlan dolog megbolygatni a betegségokozta lázas, kényszernyugalmi helyzetet. Merészség kell kemény változtatások indítványozására ilyen időkben. *Salvador de Madariaga* mégis megkísérli új könyvében (*Salvador de Madariaga: Anarchie ou hiérarchie*); felveti a kérdést: nem kellene-e a hajó terhének egy részét a tengerbe vetni, hogy megmentjük legalább a maradék rakományt? Eppen a demokrácia bigottsága távolítja el az embereket ettől a rendszertől és viszi őket közel az új, tekintélyi államokhoz. „Próbálkozunk hát új kísérletekkel a demokráciát és szabadságot illetően“, — írja. „De ezt a munkát kézbevéve szellemünk maradjon nyitva olyan újítások számára, melyeket a valóság szuggerál belénk; ne kiáltunk szentségtörést, ha az értelem mély változásokat ajánl majd nekünk, melyek megrémítik a hagyományt.“

A liberális demokrácia az első történelmi kor, mely egész rendszerét eszmékre, többé-kevésbé tudományos alapra helyezi. Ha tehát ez a rendszer válságba jut, mi sem természetesebb, mint a tudományos alap helyességét megtagadni. Az állami berendezés holt anyagára, a liberális demokrácia gazdasági alapjára vonatkozó részleges újítások azonban nem vezettek kellő eredményre; a gazdasági reformok nem használtak; az emberekben kell a hibának lenni. Az emberekben, akikben nem élnek a demokrácia eszméi, vagy akikben ezek az eszmék a felismerhetetlenségig elkorcsosultak, úgy hogy ma „a demokráciában keringő eszmék úgy viszonylanak a politikai gondolkozók által megfogalmazott tételekhez, mint

a papírpénz az aranyhoz". Erről, az emberek észbeli és tudatalatti magatartásáról van szó, ezek elferdüléseiről. Közhely már az, amit *Ortega y Gasset* megállapított, hogy tudniillik a széles néprétegek a maguk kritikátlan tömegszerűségével, ítélőképességük teljes vagy részleges hiányával nagyban hozzájárulnak a mai kor szellemi anarchiájához. Nem önálló individumok, akikben az eszmék különböző fajtái és a jelenségek megbirálása mindenegyes esetben megvívja a maga harcát, mint a társadalomnak egy, az egészszel azonos összetételű sejtjében. A tekintélyi államok ezt a tömegszerűséget tervszerűen növelik, felemelik és az embereket hivatalosan is felmentik az alól, hogy önmagukban az egész emberiség, társaik és államuk, népük sorsa iránt felelősséget érezzenek. Pedig „a demokrácia eszméje felvilágosodott polgárok képén alapszik, akik közvetlen és alacsony érdekeiket alárendelik magasabb és nemesebb érdekeiknek, melyek éppen a közösség érdekeivel esnek össze. A demokrácia tehát a mindenekelőtt morális és politikai szempontból jólnevelt polgárok csoportját jelenti." Megvan-e ma ez az erkölcsi és politikai érettség? Az individuális erkölcs hiányát *Huizinga* fejtegette; a társadalmi erkölcs és politikai gerinc, eszmei megalapozottság hiányára Madariaga talál elítélő szavakat.

Madariaga könyvében kettéosztja birálatát: az eszmék és a módszerek értékelésére. A történelmi fejlődés során államidőn előadódó jelenségekre mutat rá mindenekelőtt: arra ugyanis, hogy bár a változások korában, a forradalmakban született, feldobott eszmék mindig az előbbi kor adottságaiból, mint azoknak folytatása és részleges tagadása következnek, — az ujonnan kialakult rendben a vezető eszméket általánosítják, abszolutizálják, tehát történelmi összefüggéseiből kiemelik. Így a liberális demokrácia kora is szentséggé magasztosította az eszméit, kiszakította a történelmi folytonosságból s nem engedte, hogy a korok változásával együtt alakuljanak. A széles embertömeg elképzeléseiben például a szabadság, mint az egyén teljes fölénye, önjogúsága él, mint kötetlenség. Ez az általánosított szabadság, mely többnyire felelőtlenéget, szigorú kötelezettségek alóli kibúvást jelent a tömegek értelmében, nyilvánvalóan társadalmi anarchiához vezet. De odavezet az egyenlőségnek merev és szintén általánosított elképzelése is. Ahogy a szabadság eszméje a mindenható monarchák önkényének tagadásából született, úgy az egyenlőség gondolata is a megelőző kor jogtalan társadalmi privilégiumainak eltörlését célozta, de semmiesetre sem a természeti adottságok, különbségek semmibevételét. S ha a demokrácia a nép uralmát jelenti is a nép javára (*gouvernement par le peuple pour le peuple*), mégse szabad ezt olyan szigorúan felfogni, hogy jóváhagyjunk bármilyen kormányzatot, amely megfelel ugyan ennek az elvnek, de feladatát nem teljesíti, például azért, mert sématisztikus eszközökkel dolgozik. — A tőkés rend a vállalkozás szabadságát túlságba vitte s a tömegek előtt, mint a korlátlan lehetőségek rendje szerepelt; végül a munkának is káros az olyan értelmezése, hogy csak az órával mérhető, fizikai teljesítmény becsüendő. Mindezek a felhígított vezéreszmék zavaros folyadékká keverték a társadalmat, melyben pedig a rétegeknek sűrűségük, természetadta képességük szerint kellett volna elhelyezkedniök. Az általánosított hig elképzelése az eszméknek és az egyéni szabadság önkényességgé és kötetlenségévé nagyított magyarázata anarchiához vezet, — zárja le Madariaga gondolat sorát.

A mai emberek messze vannak még attól, hogy az igazi demokrácia szelleme hatná át őket s egy tiszta demokrácia módszereit alkalmaznák. Fatalis tévedés nem megkülönböztetni a demokráciát, mint célt és

mint eszközt, utat — s az elérendő végkifejlést igazgató módszereket már ma is alkalmazni, amikor az egész közszellem más, alacsonyabb színvonalú. Az ut nagyobb szigort kíván, a szabad eszmék félretételét, átmeneti módszert. Az elitnek nagy bűne, hogy ezt nem látja. Egyáltalán a vezető réteg ellanyhult, önmaga lemondott a vezetésről, nem mer irányítani. Ez a gyávaság csak azt idézi elő, hogy a tömegek előtt erkölcsileg kisebbednek. Ahogy a vállalkozó képességük, bátorságuk csökken, úgy csökken a beléjük vetett bizalom és hit is.

A merész, friss vezetők hiányával azután a demokrácia egyre inkább sématikus, elmechanizált módon működik. Kifejlődik egy politikai élgárda, aki szokott, egyhangú, merev módon vezeti az ügyeket, többnyire egyéni képesség nélkül. Ez a csoport nem elitje a társadalomnak, de mesteremberei a politikának. Ügynökei lesznek szavazóknak, akik engedelvények után szaladgálnak a központi hivatalokban. Körükben gyakori a korrupció, vagy az igazgatósági tagság. Vélük együtt megintgott a politikai intézmények sora, degenerálódott a választás, a parlament, amely merev aritmetikával dolgozik; mindez nem vonhat maga után egyebet, mint bizonytalanságot, gyakori bukást. A polgárság pedig egyre inkább kiszorul a politikai életből, tárgya lesz az eltechnizált rendnek, de nem alanya: az állam őt szabályozza meg, de ő nem ellenőrizheti az államot. Mert az államot háttérből más erők mozgatják: a termelők és a pénz emberei. A társadalom egyik oldala uralkodik az egész rend fölött; egy réteg, amely az egyéni érdeke miatt még a nemzete szempontjait is félreteszi. Ez az angolokóros társadalom csak anarchiához vezethet; a szervezet romlásához hozzájárult a tudat rombolása, melyet a gerinctelen, függő viszonyban élő sajtó végez, a sajtó, mely a köztudatot formálja, hangulatot kelt, de fontossága ellenére mégis külső hatalmak igazgatják és „mintegy alkotmányon kívül” tartják. Ilyen tapasztalatok és módszerek a nyersanyagot: az embereket a demokratikus elképzeléseikben inkább megintgatják, mint megerősítik. A körülmények, jelenségek, a társadalmi szervezetlenség megbontják az emberekben élő morális egyensúlyt, társadalmi felelősség-érzetet; ez a megzavart tömeg pedig csak még inkább szétzilálja, zürzavarba viszi a meglévő társadalmat.

Amikor a kor demokratikus embereket kíván, mi csak tömegemereket tudunk felmutatni. Látjuk a tanulságot az utóbbi időkből, érezzük a szükségét, hogy kialakítsunk önmagunkban egységes felfogást, de még elképzeléseink is alig vannak: milyen legyen a mai ember demokratikus magatartása?

Madariaga messzire megy vissza, az alapvető problémákhoz: mi az élet célja? A boldogulás, a kiegyensúlyozott, harmonikus élet, melyben a képességek és lehetőségek megfelelnek egymásnak, amikor mindenki megtalálja a helyét. Igen ám, de ha ez a különös egyensúlyi helyzet előáll, akkor a társadalom holtpontra jut. A cél tehát messzebb van, mint a boldogulás: a cél a tapasztalatok gyűjtése, az élet megismerése, megértése mindennek, ami körülöttünk és bennünk van. A központ tehát az egyén, aki számára lehetőségeket kell teremteni. Az egyén azonban mégse él légiures térben, mert elengedhetetlenül társadalomba, közösségbe van ágyazva, ez ad keretet, területet a dolgok megélésére: „az egyén a szociális zongorán játszik”. Mindaz, amit ezen túl célnak, nemzetek elhivatottságának mondanak, utólagos belemagyarázás; az államok és nemzetek csak keretek és eszközök.

Az egyén mindennekfölött: ez lenne vajjon a demokratikus magatartás első tétele? Fontos ez a kérdés, mert ezen fordul meg az egész

magatartás a környezettel szemben. Az állam, mint az emberi közösség formája, szükséges és elengedhetetlen. Épp ezért ennek az államnak okvetlenül joga van arra, hogy megvédje saját létét és biztosítsa szabad működését, amennyiben az egyének érdekét, boldogulását biztosítja és segíti elő, — hiszen ez a célja. Az állam szolgálja az egyéneket a célok és értékek szempontjából, míg az egyének szolgálják az államot az eszközök és funkciók tekintetében, mint polgár. „A polgár az Államért és az Állam az egyénért“ — súrít a gondolatot Madariaga.

Az egyén szabadságát így az államnak bizonyos mértékben korlátoznia kell, épp hogy az egyének további lehetőségeket biztosítson. Kétségtelen, hogy az egyének el kell ismernie az állam bizonyos fokú autoritását. Szabadság és tekintély — két véglet, amely mégis összefügg. A szabadság túltengése: anarchia; a tekintély túlsúlya: elszűkülés, szolgátság; van egy egészséges középút, amelyet az egyének meg kell találniuk. Mert az egyén szabadsága nem mértéktelen. Az élet értelme: a dolgok megértése, a tapasztalás szükségessé teszi okvetlenül, hogy a lelkiismeret, gondolat szabadon korszálhasson, hogy véleményét és észrevételeit mindenki szabadon közölhesse. Bizonyos határok között a „szabadság játéka“ kell bizni azt is, hogy mindenki megtalálja helyét a társadalmon belül. Ez a szabad keresés szabad lehetőségeket jelent, melyek között ki kell alakulnia valami egészséges egyenlőtlenségnek. Egyenlőtlenségnek, mely nem a társadalmi különbségeken, de másfajta természeti adottságokon nyugszik. Ez az egyenlőtlenség az emberrel születik és nélküle „a közösség élete minden értékét elvesztené, mint tapasztalategyűjtő terület“, — az emberek egyhangú, szürke tömeggé változnának. Ezt a jelentőséget éppen ki kell használni s az egyének be kell állniuk egy egészséges hierarchiába, melyben a rangfokozatokat a képesség adja, az alapot pedig a biztosított egyenlő start-nívó. Ez lenne körülbelül az egyén társadalmi szabadságának a határa.

A természetes hierarchiának ebben az államban helyet kell adni az egyéni kezdeményezésnek, még a gazdasági életben is; de éppen azzal, hogy az állam az egyénért van, — az állam feladatául a tulkapások és kilengések fékezését kapta. A gazdasági életnek különben is szüksége van a fékezésre, mert ez többnyire a saját útjain jár és nincs tekintettel az egész társadalom érdekére. Itt van Madariaga szerint a mai rend egyik főhibája: a szakadás gazdasági élet és politika között. Mindegyik a maga útján jár; a gazdasági erő a pénzügyi hatalommal karöltve kiméretlen harcokkal bomlasztja a társadalmat, a politika pedig durván általánosított, aritmetikai eszközökkel dolgozik, melyek szerint 15 millió szavazó több, mint 14 millió. Organikus társadalom kell, melyben az élet minden ága egymást ügyelve, egységes tervvel igyekszik a cél: a demokrácia, mint legalkalmasabb életforma megvalósítására. Manapság a politikai anarchia talpától a fejéig áthatja életünket. Mindenki számára biztosít jogokat, hogy beleszólhasson az állam életébe. Akármilyen újszerűen hangzik is: a polgár-mivoltot, a „citoyenneté“-t bizonyítani kellene, hogy a politikában csak bizonyos képességek felmutatásával vehessenek részt az emberek. Ennek a szelekciónak folytatódnia kellene feljebb is. Ne irtózzunk olyan szavaktól, mint oligarchia, vagy arisztokrácia. Mindig lesz egy társadalmi réteg, mely legközvetlenebbül igazgat: ezt jelenti az oligarchia s hogy ez a réteg igazán a legértékesebb legyen, a legalkalmasabb, — a legnemesebb értelemben vett arisztokrácia, — ez ellen senki sem emelhet kifogást. Organikus demokrácia, melyben az állam józan szuverénitása egybeesik az egyének számára biztosított legnagyobb szabadsággal: egy pontba, egy célba összefutó ezernyi társadalmi összetete-

vő: ilyennek rajzolja Madariaga az ideális demokratikus társadalmat.

Az egyén becsületes, közösség érdekeit, embertársai szabad területeit elismerő, az erőviszonyokat és a társadalom hierarchikus, értékkülönbségeken nyugvó rendjét elismerő viselkedése: ez a demokratikus magatartás. Tudni és elfogadni mások igényeit és jogait, belátni az állam fölénk hajló boltozatának szükségességét, képesnek lenni önmagunk megfékezésére: egyszóval az ember ideális közösségbeli magatartását jelenti. Képzelnék el a mai ember türelmetlen önzését, az állam és egyén viszonyát illető teljes tudatlanságát, az élet értelmének tartott kiméletlen, embertársai ellen irányuló harcát, az ész helyett ösztöneinek előretörését, a társadalmi összetevők kapcsolata helyett minden szektor önálló, tekintetnélküli kieroszakolását, a politikáról és sajtóról, mint pénzzel megvásárolható és szolgáskorba lefokozott eszközökről alkotott lapos elképzelését — és állítsuk ezzel szembe a demokrata embert, aki önmagában hordozza az egész emberiség felelősségét, — a mikrokozmoszt, melyben a harcok ugyanolyan heves intenzitással dőlnek és amelyből az általános célok és az adott probléma szembeállítás után kifejeződik a megoldás, — megoldás, melyért épp, mert önmagában formálta, az ember nyugodt deüvel ki is mer állani, — s akkor belátjuk, hogy a demokratikus magatartás jóval többet jelent, mint a politikai „fair play“: az egyetlen, emberhez méltó magatartást az életben.

Ezt a magatartást azonban megkivánhatja az embertől különféle társadalmi rend; ilyen embertípust álmodott a korai liberlizmus és ilyen akar a szocializmus is. De nemcsak ez: vajjon a meggyőződés egyetlen feltétele a meggyőzés? „Bármily szerények vagyunk is a könyveknek az emberekre és az embereknek (főként azoknak, akik könyveket olvasnak) az eseményekre gyakorolt hatását illetően, nem íránk könyveket, ha nem hinnők, hogy minden politikai erő eredete végső elemzésben az észben nyugszik“ — írja Madariaga. Van-e reális alapja ennek a hitnek? Nem pusztába kiáltott szó-e egyelőre minden ilyen demokratikus térítés?

Az ember és magatartása csak egyik oldala, egy összetevője az életnek, a társadalomnak, mellette ott a holt anyag is a maga törvényszerűségeivel. Madariaga az emberi magatartásra mégis társadalmi tervet épít. Könyvének végén azzal a jelszóval, hogy „gyógyítsuk az észbeli anarchiát egy egészséges, rendezett és szervezett, egyáltalán nem szentimentális emberiséget felmutatva; egy emberiséget, mely praktikus, de mégis hatalmas, mint maga az ember“, — megrajzolja az organikus demokrácia képét. Ebben a tervben — hogy mindjárt a lényegbe vágjunk s megmondjuk: itt térünk el Madariagától — a társadalom osztálytagozódását úgy fogadja el, mint természetes jelenséget, mint a társadalmi életet gazdagító sokrétűséget. Lehet, hogy a két szembenálló tábor elképzelése primitív, — de mégis megvan egyelőre az életben csakugy, mint az emberek tudatában. E táborok nem egyszínű rétegek, de különböző rangsorban elhelyezkedő csoportok, melyek azonban végeredményben mégis két hatalmas egységgé tevődnek össze. Ha az ellentét nem mindig kiáltó, ha az összeütközés olykor messze is van, mégis mély árok húzódik közöttük, melyet, ha át is repül valamelyik Icarus, sorstársait visszahagyja az innenső parton. Madariaga tervében megmarad az alapvető ellentét; korporatív tervezete logikailag bármennyire is elfogadható, a valóságban mégis megbukik. Egyéni kezdeményezésen alapuló rendjében ottmaradt a fulánk s az ő organikus demokráciája nyíllal melle baljába fut.

Tragikus furcsaság jellemzi a mai társadalmat: a demokrácia gazdasági formája befejezte történelmi szerepét, amikor tudatbeli, népmagatartásbeli formája még alig kezdődik. A liberális demokrácia elsiette fej-

lődését. Most megegyezünk abban, hogy demokratikus magatartásra kell nevelnünk mindenkit, önmagunkat is, méghozzá a lehető leggyorsabban, mert a liberalizmus rossz gyermekszobája bosszúval fenyeget. Ilyen nevelés a Huizingák és Madariágák könyve s hogy egész generációkra milyen hatással lehetnek, azt épp a mai magyar fiatalok mutatják (például Cs. Szabó László Doveri átkelése). Magunkévá tesszük nemes módszereiket, hitüket és emberségüket. De a körülmények, a holt anyag, a gazdasági erők egész sora ellenük dolgozik. Megdőlt-e már a tétel, hogy az emberek tudatát társadalmi létük határozza meg?

Azok, akik a maguk életével kimenekültek a szükség, a minimális lehetőségek szorító kényszeréből, akik számára megvan önmaguk fenntartásának biztos lehetősége, — formálhatják tudatukat és magatartásukat a könyvek és nemes eszmék szerint. Ahogy a művészet kezdetéhez a természettel folytatott harc bizonyos enyhülése, az ember fölénybe kerülése kellett, a nyugodt pillanatok megszületése, melyekben az ember emberré lehetett, — éppugy a belátás, megértés emberi kategóriáihoz valami alap, a gazdasági erők megfékezése kellene. A tömeg tudatát bizony még mindig a társadalmi léte befolyásolja és befolyásolja is, addig minden bizonynyal, amíg el nem kerülnek a pusztulás lehetőségének veszélyzónájából. A most itt-ott lázadó tömeget ne csodáljuk s ne ítéljük el, ha mindent megkísérel és mindenbe belekapaszkodik; ne kívánjunk emberi kvalitásokat ott, ahol az emberi élet feltételei sincsenek meg. Nem hagyunk fel önmagunk demokratikus magatartásának kínos őrzésével és örülünk, hogy bennünk mostoha körülmények nem ölik el az emberi tulajdonságokat; nem hagyjuk abba a téritést, hogy másokat is erre az útra hívjunk; harangozunk, hívunk mindenkit és ébren tartjuk a magunk lelkiismeretét. De mindez még nem elég.

A demokratikus magatartás önmagában még kevés; szocialista hit és állásfoglalás kell hozzá, hogy előfeltétele mindenki számára megteremtődjék.

A F É R F I E L M E G Y

Írta: SALAMON ERNŐ

*Engedj el a csepp esőbe, hosszú szélbe, kis ködbe,
engedj el a hegyen túlig, égen túlig, fejhőbe.*

*Árva bánat, fancsali bőjt tiporja vármegyémet,
nékem, bizony, nem tiporja ökrömet, se pipémet.*

*Engedj el az égen túlig, sárban ülök, mondhatom,
a végtelen szürkeségben magam nem lobogtatom.*

*Azt hiszed, hogy nincsen férfi rajtam kívül, zsákerős,
fejzssecsontu, hogyha holnap reggel csordába verődsz?*

*Addig ittam, addig ittam, addig ittam pocsolját,
addig, addig lakomáztam facér tűzhely hamúját,*

*míg az első lombtöréskor, naphulláskor sápadok
s az idő szigorodásán kebeledre ráfagyok.*